(ІЗ МОЇХ СПОМИНІВ)

На дні моїх споминів, десь там у найглибшій глибині горить огонь. Невеличке огнище неблискучого, але міцного огню освічує перші контури, що виринають із темряви дитячої душі. Се огонь у кузні мойого батька.

І досі бачу ту залізну лопатку, якою батько набирає вугля з дощаної скрині,— те вугля він сам випалював за хатами в ямі, що й досі називається вугляркою, хоча тепер уже й сліду її нема,— кидає його в паленище на жміньку розжареного вугля, принесеного в черепку з хати, а потім своїм звичайним поквапним способом обзивається до слуги:

— Ти-ти-ти, Андрусю, ану димай, а поволі, поволі, поки розгориться.

Андрусь, той сам, що з хати приніс мене на коркошах і посадив на вугляній скрині близько огнища, тепер хапає за жердку від міха і починає дути. У міха зразу якийсь короткий дух, він іще не набрався повітря, не вложився до праці; він розфукує вугля, а вогню не скріплює.

— Помалу, Андрусю! Ти-ти-ти, хло, помалу!

— Це дика баба фукає! — говорить жартуючи Андрусь і щосили налягає на жердку, щоб набрати в міх якмога більше повітря.

Його згадка про дику бабу проймає мене дрожжю.

— Де тота дика баба? — питаю я.

Андрусь сміється.

— В місі. Хіба не чуєш, як фукає?

Я прислухаюся — справді фукає.

— Чекай, як я її добре надушу,— говорить Андрусь,— то вона буде стогнати.

— Я не хочу! Не дуси! — скрикую я.

Мені збирається на плач. Я не розумію Андрусевого жарту. Моя уява залюднена марами, упирями, страчуками, про які я щовечора слухаю оповідання наших двох служниць, великої Остини й малої Остини, при куделі. Вони згадували не раз і про дику бабу, що сидить у Ділу та курить відтам димами; Андрусь перший помістив її в ковальському місі, і відтоді той міх наповняє мене жахом.

— Но-но-но, ти, хло! Не говори дитині дурниць. Не слухай, Івасю, не слухай, у місі нема ніякої дикої баби.

— А що ж там так сопе?

— То вітер, синку. Видиш, міх набирається вітру, а як його здусити, то дує. Ади, й я так дую!

І батько пару разів дмухає в огонь.

Я вспокоююся. Огонь розгоряється. Зразу він немов боязко виховзується з-поміж вугля синявими язичками. Та дика баба починає дути дужче; синяв язички в корінні червоніють і вискакують прожогом із глибини вугляної купи. Звільна чорне вугля й собі ж набирає червоної краски, полум’я сичить і простується, робиться немов в’язка блискучих ножів або стріл. Але дика баба вже надула свій шкіряний живіт майже аж до стелі. Андрусь напирає обома руками, грудьми й животом, щоб здушувати жердку вниз. Огняні ножі внизу робляться білими; вугля з червоного робиться золотим, немов прозірчастим, немов топиться. Я не можу відірвати очей від того маленького огнища, що не чваниться

світлом і ледве розганяє сутінок невеличкої дерев’яної кузні, та зате плює здоровими іскрами аж під коритовидний, глиною виліплений та сажею навислий стріп і криє в собі велике тепло, велику робучу енергію.

А батько стоїть при ковалі, взяв свій невеличкий, "спряточний" молоток у руку і кільканадцять разів ударив по ковалі, швидко, раз за разом, мов вербель на барабані. Пішов голос по всьому присілку — знак, що в кузні починається робота.

Тепер він витягає з-під міха різні скриньки з усяким заліззям. Тут повизублювані сокири, які треба насталити; ось одна виглядає, мов очайдуша, з розчерепленою головою — у неї розбитий обух, її прийдеться зовсім "пересипати", як каже батько своїм образовим язиком. А онде коло дверей чересло — треба нанадити. Під кузнею в невеличкім піддашку обік точила стоїть пара возових коліс, які принесено до кування,— там же лежать і нові залізні рафи на обручі.

Батько був славний коваль на всі околишні села, особливо його сокири мали велику славу. Ще тридцять літ по його смерті один чоловік на другім селі, старий уже, розговорившися зо мнсю та згадавши про батька, мовив:

— Ні, нема вже такого коваля. У мене ще й досі його роботи сокира є. То душа, не сокира.

Коли батьків вербель, виграний молотом по ковалі, залунав по слободі, починали звичайно сходитися сусіди. Робота в кузні йшла понайбільше взимі — літом були лише два короткі сезони: плуговий та серповий — поза те батько відмикав кузню вліті хіба тоді, коли хтось нагодився з якоюсь більшою та пильною роботою.

А взимі господарської роботи мало. Де-де в стодолі лопотять ціпи, в сінях хрупотять пили або фуркочуть коливороти, крутячи мотуззя. Робота не квапна. А в кузні весело. Хто приходив з більшою роботою —

чи то воза кувати, чи то сокиру зробити, то не забував узяти за пазуху фляшку горілки. Йшлося до коваля, як у гості, як до сусіди, а не як до ремісника, щоб зробив те, що треба, та й бувай здоров, я тебе не знаю, ти мене не знаєш. Батько такси ніякої за роботу не мав, "що людьом, то й мені", а нема готових, то й підожде. Але любив, щоб у кузні було весело, гамірно. При більшій компанії, при веселих розмовах та чарці горілки йому робилося найліпше. Та й не раз і потрібно більше помічників. Ось хоч би обручі натягати на колеса: три-чотири хлопи хапають за здорові дрючки з залізними гаками; два інші та батько третій довгими кліщами несуть розпечений обруч, кладуть його на обода, а ті з дрючками хапають гаками за рафу, опирають кінець дрючка о обід і починають щосили тиснути вниз. Батько хапає великий молот і побиває рафу, де треба. Дерево обода за дотиком гарячого заліза де-де пускає полум’я та воно швидко гасне.

— Ну, ну! Ти-ти-ти! — чути батькове приговорювання, перемішуване ударами молота то о рафу, то об обід та клацанням гаків, що тягнуть обруч у різні боки. Потім три-чотири чоловіки хапають такі самі великі молоти і починають в такт молотильників набивати затягнений обруч на обід. Луп-цуп-цуп! Луп-цуп-цуп! — лунає на всю слободу, поки обруч не стане зовсім на своїм місці. Старші господарі очима знавців оглядають колесо, придивляються, чи добре стягнув обруч дзвони, чи ввійшла на своє місце кожда спиця, чи міцно стоїть маточина; сей та той підійме здоровецькою рукою колесо вгору, пустить його легко до землі і прислухається до його стуку.

— Колесо, як дзвін,— повторяє один за одним. Найвища похвала ковалеві.

А в кузні дика баба стогне та стогне, огонь у паленищі вже весь білий, а в глибині його щось жевріє, ясніє, як золото, і пускає подовгасті, розгалужені іскри, так звані зиндри. Се "вариться" будуща сокира. Батько кинув у огнище добрі дві пригорщі гонталів, тих старомодних, ручної роботи гонталів із кованого заліза, приложив їх вуглям і поставив ще одного чоловіка, крім Андруся, димати. В батьковій кузні така вже

встанова: хто прийде — сиди, говори, дійде до почастунку — й його не минуть, але як треба щось допомогти, то батько без церемонії обертається до нього: "Ти-ти-ти, хло!" (коли се хтось молодший) або "Куме-куме! Ану-но, за молот!" Або до міха! Або до чого там треба було. І моя дрібна особа бувала предметом його дбайливості в таких разах. Коли треба було брати на ковало якесь більше, сильно розпалене залізо, з якого скакали сильні іскри або сарахкотіли біло-зеленкуваті зиндри, батько все просив когось із присутніх:

— А заступіть-но там дитину!

Я дуже боявся тих іскор, та проте страх любив дивитися, як вони, мов рій огнистих чмелів, вилітали з-під батькового молота і прискали на всі боки. Особливо в таких разах, коли треба було зварювати два окремі кусні заліза в одно. І так, коли батько з розтоплених у паленищі гонталів збив одну груду, сю груду по кількаразовім випаленні викував на подовжну, плескату штабку, довгу на півтора п’яді і широку на три пальці, потім на круглім розі ковала загнув, а кінці склепав докупи, наставала найважніша пора в виробі сокири: зробити добрий, міцний обух і зварити, викувати та насталити лезо. Зігнена груба штаба йшла наново в огонь, а коли була розігріта до білого, в нефоремну діру треба було вбити обушницю — залізний прилад, на якому мав формуватися отвір у обусі сокири. На тій обушниці батько виковував обух дуже старанно; його обухи ніколи не тріскали й не розвалювались, а се у господарської сокири, що часто служить і за довбню, дуже велика чеснота. Разом з обушницею йшла сокира знов у огонь, але в якім виді! Місце, де оба кінці штаби сходилися разом і де мало повстати лезо, було геть обліплене рідко розведеною глиною — се мало причинятися до зварення заліза. Покладену в огонь сокиру батько старанно, як дитину, прикривав горючим, а потім іще свіжим углям, а те вугля скроплював іще водою, в якій також була рідко розведена глина — се на те, щоб давало ліпший "гиц". І дика баба починала стогнати щосили. Доти, доки з огнища зі звичайними вуглевими іскрами не починали вириватися ярко-білі зиндри. Ні, ще не доти! Аж коли ті зиндри починали густими роями "сарахтіти" з огнища, тоді був знак, що залізо зварене досить.

Батько звільна брав кліщами розпалене залізо, обгрібав його молотком із вугля й розтопленої глини, клав на ковалі і робив кілька легких ударів своїм молотком. Сі удари все мали для мене якийсь чар таємничості: хоч які були легкі, а проте за кождим ударом сарахтіли та розскакувались на цілу кузню великі рої зиндр. І хоч я звичайно в таких хвилях сидів на своїм підвищенім місці, заслонений від ковала плечима якогось дужого "нанашка", то проте мої очі з безпечного сховку бігали всюди по кузні, слідили за кождою зиндрою, а рівночасно не змигали й з того заліза, що під ударами батькового молотка прибирало чимраз виразнішу форму. А надавши м’якому залізу таку форму, як йому було треба, батько моргав на присутніх, особливо молодших, і приговорював:

— Ти-ти, хло! Ану, за молоти! Ану, живо!

Два чоловіки хапали здоровенні молоти і били в такт по залізу. Луп-цуп-цуп! Луп-цуп-цуп! — лунали удари трьох молотів. Малий батьків тоненько, а два інші грубо, загарливо, мов сердито.

Лезо було зварене; та тепер починалася батькова детальна робота; знов над обухом, поки не дійшло до того, що можна було виняти обушницю, а потім над лезом та над вістрям. Батько кував та перековував кожду часть по кілька разів, дбаючи не лише про форму, але особливо про те, щоб залізо було рівно та туго вироблене, щоб ніде не було скази, ані задирки, щоб сокира виглядала "мов вилита".

В кузні йдуть розмови. Сусіди розповідають сільські новини: хто що чув у громадськім уряді, що бачив на торзі в Дрогобичі, що розповідав мандрований жебручий дід. Найбільше розмови про Борислав, про ями та закопи: в ту пору розпочиналося видобування нафти і воску на більший розмір. Тисячі жидів ішли до Борислава, видурювали за що-будь шматочки грунту від селян і починали рити "дучки". В сусідніх селах почав зароджуватися тип "ріпника": звичайно парубки, не лише бідні, а й заможніші, "ворохобилися на чорну сорочку й білий хліб",— так характеризувала селянська поговірка життя ріпника — перший прояв

промислово-капіталістичних порядків у тім тихім досі, патріархальнім закутку.

До нашої кузні доходили лише деякі, сказати б, каламутні бульки того нового явища. Сього тижня в ямах загибло п’ять хлопа, а оноді в одній ямі задушило трьох, а сей або той упав з кибля і роздерся на городженій кішниці, що служила замість цямбрини в тих крайнє примітивно будованих ямах. Се була одна постійна тема оповідань. А друга тема: сей бориславець пішов з торбами, той розпився, того, кажуть, жиди підпоїли та п’яного пхнули до ями. І далі йшли безкінечні, уривані оповідання про шахрайства жидів, про пиятики ріпників, про їх добрі зарібки і марнування зароблено гроша, про вибухи кип’ячки в закопах на п’ятім, десятім, дванадцятім сажні.

Я слухав тих оповідань, як фантастичних казок про далекі, зачаровані краї. Борислав з його страховищами, дикими жартами та дикими скоками фортуни, з його дивним промислом, дивним способом праці та дивним народом заповнював мою фантазію. Наша слобода лежала далеко від гостинця; від нас ніхто не ходив, ані не їздив до Борислава, але, наслухавшися взимі в кузні оповідань про нього, я постановив собі зараз навесні не пожалувати ніг, побігти на гостинець і визирати там доти, доки не побачу ріпників, що з дальших, бідніших сіл ішли тим гостинцем до Борислава або вертали відтам у суботу додому. Та моя цікавість була заспокоєна швидше: ще взимі батько взяв мене одного понеділка до Дрогобича, і тут я побачив цілі юрби ріпників і цілі купи жидів, що кождого селянина, який їм по одязі видавався бориславцем, запитували:

— Газдо, газдо! Ви з Борислава? А маєте закопи на продаж?

Батько нерадо слухав тих оповідань про Борислав. Він так зжився зі старими порядками сільського життя, що в тім новім бориславськім розгардіяші чув щось нове, вороже дотеперішньому життю. Він не давав по собі пізнати того, не осуджував і не обурювався, як дехто з завзятих прихильників старосвітщини, але, коли вичерпався запас новин, радо

звертав розмову на інші, переважно моральні теми. Батько, пильний І тямучий робітник, любив кпити собі з дармоїдів та фушерів, з роззяв та галапасів. На потвердження своїх загальних уваг він любив наводити коротенькі оповідання та притчі, звичайно на тлі ковальського ремесла. Тут у кузні я чув уперве такі оповідання, як оте про хлопця, що його батько привів до коваля на науку та, боячись, щоб "дитина не попеклась або щоб іскра не випекла їй ока", просив коваля, щоб умістив його сина в коші, прибитім на стіну. "Воно, мовляв, буде придивлятися до всього та й так навчиться". Хлопець "учився" таким робом сім літ, а, вернувши до батька, замість лемеша зробив пшик.

Раз зведена на дорогу загальних тем та оповідань розмова йшла живо. Охочих слухати було багато, та були між нашими сусідами й незвичайні майстри-оповідачі. Сипались анекдоти, спомини з давніших літ, про кошутську війну, про тісні роки, про мандрівки наших селян на Поділля в службу або на Покуття та на Буковину за кукурудзою. Особисті пригоди переплітался з короткими та меткими характеристиками людей — подолян, гуцулів, бойків — та місцевостей: Коломиї, Городенки, Садогори, Черновець.

Та ось сокира готова. Ще раз розпікає її батько, але лиш до червоного, і потім застромлює вістрям на два пальці в холодну воду,— вона гартується. А потім на шрубстак із нею та підпильник, щоб обгладити, а нарешті на точило, щоб наострити,— і готова невідлучна товаришка селянина чи то в лісі, чи при плузі, чи при фірманці, всюди, де треба "скріпи рукам". Коваль радісно глядить на своє діло, любується ним кілька хвилин, а потім дає в руку сусідам. І мандрує нова сокира з рук до рук. Кождий обзирає обух, пальцем пробує, чи остре вістря, обзирає лезо, чи гаразд виклепане, все обзирає, немовби се була його власна сокира.

— Ну, тота подовжить! — каже один.

— Мені би тоті дубики тепер, що вона їх вирубає! — зітхає другий.

Щасливий властитель нової сокири дивиться на неї з гордощами, з любов’ю. Він бачив, як її робили від самої першої хвилі, відколи вона була ще пригорщею старих гонталів. Він помагав дути міхом, бити молотом при її робленні — вона, значить, почасти й його власне діло. Він весело дякує ковалеві, добуває з торби плескату півквартівку з горілкою. Батько велить із хати принести чарку, бохонець хліба, півплесканки сиру на дерев’яній тарілці — і починається частування, "обливання" нової сокири.

Батько випиває чарку горілки, закусує і береться до нової роботи; решта товариства частується, гуторить, жартує. Сей марить наяві: якби мені дві-три сотки, то я би те й те зробив та показав! Другий числить, кілько грошей у остатнім році перейшло через його руки.

— Дванадцять десяток — бігме, кумочку, дванадцять десяток, як один крейцар! Яка би то пара воликів була! А так що? Як в пальці тріс. Ні чоловік в’їв, ні впив, ні красно входив, лиш дідьчій матері годив.

— А вам, куме Марку,— обертається один до нашого простодушного сусіди,— якби вам так дванадцять десяточок тепер, що би ви зробили?

— Я-я-я,— заїкається Марко,— вже би-би-би я зна-на-нав, де їх сховати.

— Певно, завинули би в шматину та запхали де під стріху! — жартує дехто. Марко не силкується реплікувати, тільки хитає головою, мовляв: жартуйте здорові, а я своє знаю!

Інші радяться про свої хатні справи: у того корова положилася, там дитина кашляє; інший хвалиться, що вчора з полукіпка пшениці намолотив п’ять чверток. Обмови, осуджування неприсутніх батько не терпів і коли кому заганявся язик у той бік, умів зручним зворотом або притинком збити його з дороги, а молодшого, бувало, й попросту покартає: "Не пхай носа до чужого проса!" Так само не любив батько

нічого сороміцького в розмові: сам він і при ньому вся компанія все держалася в межах приличності, звісно, такої, яку можуть допустити собі чесні, статочні господарі. З жінок деколи жартовано, а батько любив оповідати звісну притчу про дівку-скуску на доказ, що "жіноча натура й невинного веде до гріха".

— Бо то раз жив один отець зі своїм сином у лісі двадцять літ. Хлопець так і виріс у лісі, не видівши живого духа, крім свойого вітця. А як минуло двадцять літ, каже отець:

— Ну, сину, підемо троха в світ подивитися, як там люди жиють.

А син каже:

— Добре, тату!

Пішли. Приходять до села, а на краю села кузня. Вступили вони до кузні, посідали, син дивиться на ковалеву роботу, а далі каже татові:

— Тату, може би, й я поробив троха?

— Добре, синку, пороби.

Парубок приступає до огню, де власне грілося залізо, але не бере кліщів, тілько хапає розпечене залізо просто в руку, кладе на ковало та й кує, а залізо не пече його ані дрібки.

Коваль витріщив очі на такого челядника, а батько нічого, лише каже синові:

— Ну, що, сину, добре робота йде?

— Добре, тату.

— Як схочеш, то можеш тут лишитися. Але перед тим ходімо ще троха далі, бо ми ще дуже мало світа виділи.

Добре. Пішли далі селом, а на вулиці пострічалася їм дівка. Син став, дивиться — що то, ще не видів такого, а далі питає:

— Тату, а то що таке?

— То, синоньку, скуска,— каже старий.

А у сина аж очі розгоряються.

— Ей, тату, якби-то ми в лісі мали таку скуску!

Пізнав старий, що в хлопцеві кров заговорила, та й каже:

— Ну, годі, сину! Будемо вертати додому.

Вертають. Прийшли знов до кузні, а старий каже до

сина:

— А що, сину, може, хочеш іще троха покувати?

— Добре, тату, — каже син.

Та й знов по-своєму: йде до огню, а там залізо розпечене. Він хап рукою за залізо. Ей, як не крикне, як не хопить руку назад! А долоня вся міхуром стала. Обпік дочиста. А старий каже:

— Видиш, сину, то за те, що ти тої скуски захотів.

Та й забрались оба і пішли назад до лісу.

Батько оповідав сю притчу жартом. Аскетизм, що лежить у її основі, був зовсім чужий його вдачі. Навпаки, все і всюди він був чоловік товариський, громадський. "З людьми і для людей" — се був девіз його життя. І досі тямлю, яке велике враження зробило на мене його оповідання про того святого, що просив бога, щоб його увільнив від людської любові.

— То ще за давніх часів було, як жив один славний доктор. Він багато помагав людям, а бог дав йому таку ласку, що всі люде любили його. Ну, так до нього липли, як мухи до меду. Куди обернувся, куди поступився, всюди в нього були приятелі, а з ким лиш раз заговорив, той був би за нього і в огонь скочив. Аж раз, ідучи лісом, здибав діда, зовсім голого, оброслого волоссям від ніг до голови, як молився в якійсь печері.

— Що тут робиш, діду? — питає лікар.

— Богу служу,— каже дід.

— Як же ж ти йому служиш?

— А бачиш: я відкинув усьо світове, відцурався всього і молюся та оплакую свої гріхи.

— А не ліпше би ти служив богу, якби був лишився в світі та працював для людей?

— Не можна разом служити богу й мамоні,— відповів дід. — Люде й їх усі гризоти, турботи та заходи — то мамона. Хто кому служить, від того нехай і платні жде. Я служу богу, і бог мені відплатить, а хто служить людям, то чим йому відплатять люде в день страшного суду?

На тім вони розійшлися: старий лишився в лісі, а лікар пішов до свойого діла. Але відтоді як зачав міркувати над дідовими словами, як зачав думати, то нарешті дійшов до того, що зненавидів людей і захотів

і собі ж відчужитися від них. Утік у ліс, але люди знайшли його, а коли він не хотів вертати до міста, то вони захотіли жити з ним у лісі. Він знов утік від них, і знов його знайшли. Він сховався в якусь недоступну нетру — і там його знайшли; поплив на море і велів себе покинути на якійсь пустій скалі серед води,— і там люде віднайшли його і липли до нього по-давньому. Тоді він почав молитися богу:

— Господи, дай мені таку слабість, аби мене всі люди боялися, аби перестали липнути до мене!

Як зачав молитися, як зачав бога просити, так нарешті пан біг зіслав на нього таку слабість, що зачав собою бити до землі, розщибати, піну точити, ричати не своїм голосом, так що всі люде його пуджалися і втікали від нього. А він при кождім такім нападі все бачив чортів, що його торгають розпеченими кліщами, тягнуть до себе залізними гаками, б’ють залізними палицями а все кричать:

— Ходи до нас! Ходи до нас!

Так він мучився цілих дванадцять літ, але вже не тікав у ліси та в дебрі. Тепер його душа тягла до людей, але люди тікали від нього. Він ходив по містах та селах, просив притулку, але тота хороба зробила його таким страшним, що ніхто не хотів його приймити під свою стріху. Як де війшов межи купу людей, то всі розбігалися; навіть до церкви не міг ввійти, бо всі втікали відтам, де він появився, то його потім не пускали. Нарешті по дванадцятьох роках чує голос:

— Валентин! Валентин!

Він обзивається:

— Хто мене кличе?

А голос каже:

— А що, солодко жити чоловікові без людської любові?

А він каже:

— Господи, я согрішив. Дай мені смерть, най довше не караюся.

А голос каже:

— А видиш! Хто людям служить, той мені служить. Я сотворив чоловіка для людей, і тілько з людьми і через людей він може бути щасливий. Якби я був хотів, щоб він сам собі через себе був щасливий, я був би зробив його каменем. Якби я був хотів, щоб він тілько мені самому служив, я був би зробив його ангелом. А так я дав чоловікові найбільший дар — любов до людей, і тілько тою дорогою він може дійти до мене. А ти хотів бути мудрійший і йти навправці та й зайшов у дебру, де сидять тоті з кліщами та з залізними палицями. Ну, та тепер досить твоєї покути. За те, що ти вперед служив людям і рятував їх, я беру тебе до себе, а твою слабість лишу людям на пам’ятку: най перемагають свій страх і відразу і вчаться любити та рятувати одні одних навіть у такім страшнім стані.

— І лікар Валентин,— кінчив батько,— зробився святим, а його слабість і досі ходить по людях. А хто рятує та дозирає хорого на ту слабість, той має ласку в пана бога.

Сорок літ минуло від тої пори, як у невеличкій дерев’яній кузні в нашій слободі останній раз лунав ковальський вербель, відіграний батьковою рукою молотом по ковалі. Скільки змінилося за той час! Не лише з кузні, але майже з усього, що було тоді основою тихого, патріархального життя в нашім закутку, не лишилося майже ані сліду. З тодішньої веселої компанії, що гуторила довкола ковальського верстату, димала міхом, натягала обручі на колеса, завзято гримала молотом по розпеченім залізі та сипала веселими анекдотами при чарці горілки, нема, мабуть, нікого вже між живими. А тодішню веселість та жвавість у

многих із них погасила доля ще далеко перед їх смертю. І певно, в ту пору ніхто з них не думав, що та кузня, і та компанія в ній, і той її дружній, радісний настрій лишаться живими та незатертими в душі маленького, рудоволосого хлопчини, що босий, у одній сорочці сидів у куті коло огнища і якого дбайливий батько від часу до часу просив заступити від скачучих іскор.

На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний огонь. У ньому пролизуються сині, червоні та золото-білі промені, жевріє, мов розтоплене вугля, і яриться в його глибині щось іще біліше, променясте, відки раз по разу сарахкотять гількасті зиндри. Се огонь у кузні мойого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі.

Криворівня, 24 липня 1902